

ДОСТУП ДО ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В КРАЇНАХ КОНТИНЕНТАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ПРАВА

ACCESS TO LEGAL EDUCATION IN THE COUNTRIES OF THE CONTINENTAL LEGAL SYSTEM

Максимюк О.Д., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри теорії права та прав людини

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Грекул-Ковалик Т.А., к.ю.н., асистент,
асистент кафедри теорії права та прав людини

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Сьогодні освіта беззаперечно визнається однією з пріоритетних сфер соціально-економічного, духовного та культурного розвитку суспільства. Розвиток демократії в Україні нерозривно пов'язаний з подальшим удосконаленням та реформуванням системи освіти, у тому числі й юридичної, а орієнтація нашої країни на побудову правової держави та входження до Європейського Союзу тільки підсилює необхідність створення державних стандартів юридичної освіти, одним із елементів якого є орієнтованість навчальних закладів на задоволення потреб споживачів освітніх послуг.

Останнім часом, все більше уваги приділяється нормативно-правовому регулюванню вищої освіти, включаючи і юридичну. Насамперед, це стосується умов здобуття освіти, освітніх стандартів, плати за навчання, відповідальності студентів та навчальних закладів. Однак, найбільш актуальним є питання нормативного-правового регулювання освітніх, соціальних та економічних умов доступу до правової освіти у різних країнах.

У статті визначаються чинники, що сприяють рівному доступу до юридичної освіти за законодавством країн континентальної системи права, зокрема Німеччини та Франції. Так, наприклад, у Німеччині дворівнева система освіти діє більше 200 років, однак і вона не позбавлена недоліків. Серед них: тривалість підготовки, надмірна теоретизація університетської освіти, предметна перевантаженість, незначна міждисциплінарність, недостатня координованість університетської та практичної підготовки, істотне витрачання часу в період рефендаріату, коштовність підготовки, яка здійснюється за рахунок платників податків.

У Франції ж система вищої освіти є досить ефективною і може бути взірцем для наслідування. Залишаючись доступною для населення, відносно «дешевою» і прозорою, вища освіта Франції відзначається вдалою системою поточного й заключного контролю знань, реалізацією права рівного доступу осіб до всіх стадій освіти, високим рівнем знань і вмінь випускників.

Запозичення чи перейняття міжнародного досвіду в питанні доступу до юридичної освіти, може стати запорукою підвищення кваліфікованої підготовки правників в Україні.

Ключові слова: освіта, рівний доступ до юридичної освіти, континентальна система права.

Today, education is undoubtedly recognized as one of the priority areas of socio-economic, spiritual and cultural development of society. The development of democracy in Ukraine is inextricably linked with the further improvement and reform of the education system, including the legal one, and our country's focus on building a rule of law and joining the European Union only reinforces the need to create state standards of legal education, one of the elements of which is orientation educational institutions to meet the needs of consumers of educational services.

Recently, more and more attention is paid to the legal regulation of higher education, including legal education. First of all, this concerns the conditions of obtaining an education, educational standards, tuition fees, responsibility of students and educational institutions. However, the most urgent issue is the normative-legal regulation of educational, social and economic conditions of access to legal education in different countries.

The article identifies the factors contributing to equal access to legal education under the laws of the countries of the continental legal system, in particular Germany and France. So, for example, in Germany, the two-level education system has been operating for more than 200 years, but it is not without its shortcomings. Among them: the duration of training, excessive theorizing of university education, subject overload, insignificant interdisciplinary nature, insufficient coordination of university and practical training, significant waste of time during the refendariat period, the cost of training, which is carried out at the expense of taxpayers.

In France, the system of higher education is quite effective and can be a model for following. Remaining accessible to the public, relatively "cheap" and transparent, higher education in France is characterized by a successful system of current and final knowledge control, implementation of the right of equal access of individuals to all stages of education, high level of knowledge and skills of graduates.

Borrowing or adopting international experience in the issue of access to legal education can be a guarantee of improving the qualified training of a lawyer in Ukraine.

Key words: education, equal access to legal education, the continental legal system.

Постановка проблеми. В останні роки (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) все більше уваги приділяється нормативно-правовому регулюванню вищої освіти, включаючи і юридичну. Зокрема, це стосується умов здобуття освіти, освітніх стандартів, плати за навчання, відповідальності студентів та вишів. Однак, найбільш актуальним є питання нормативного-правового регулювання освітніх, соціальних та економічних умов доступу до правової освіти у різних країнах. У світлі вищевикладеного, цінним для подальших наукових пошуків стане проведення порівняльного аналізу джерел регулювання вищої освіти у країнах континентальної системи права – Німеччині та Франції.

Аналіз наукових досліджень. Питанням різних аспектів здобуття юридичної освіти за кордоном свої наукові праці присвятили такі вчені як: А. Г. Андрощук, Т. Г. Бабина, В. С. Бігун, І. А. Войтюк, О. П. Єршова,

Т. С. Куковська, О. В. Михайленко та деякі інші. На підставі комплексного дослідження юридичної освіти в Німеччині до конкретних висновків щодо підвищення її якості прийшли О. В. Мінченко. На його думку, Україні для вирішення складної національної проблеми важливим є зарубіжний досвід на зразок країн германського права, зокрема, юридична освіта повинна носити державний характер. О. П. Гуз, О. А. Бочарова, І. П. Мандрик та Д. І. Смужаниця ґрунтовно дослідили систему вищої освіти у Франції. Однак, комплексного дослідження з питань доступу до юридичної освіти в країнах континентальної системи права, немає. Саме тому **метою статті** є комплексний аналіз доступу до правничої освіти у Німеччині та Франції як країн континентальної системи права.

Виклад основного матеріалу. Модель юридичної освіти, яка нині діє в Німеччині, сформувалася в кінці

XIX – на початку XX ст. Її головною особливістю є наявність дворівневої системи вищої освіти: університетського навчання і практичного стажування (рефендаріату).

Відповідальність за організацію юридичної освіти в Німеччині вже протягом багатьох десятиліть розділяють університети й держава. З боку держави в організації юридичної освіти беруть участь власне держава і 16 федеральних земель. З боку університетів цим займаються 44 юридичні факультети: з них – 43 державні та один – приватний (Bucerius Law School у Гамбурзі).

Відповідно до федерального устрою ФРН федеральним законодавцем були прийняті основні закони, які регулюють освіту й умови доступу до класичних юридичних професій – судді, прокурора, адвоката, нотаріуса у сфері державної служби. У межах своєї компетенції федеральні землі прийняли на основі цих законодавчих актів закони, якими конкретизовано згадані вище федеральні законодавчі положення [1, с. 105]. Нарешті, для вимог, що стосуються навчального й екзаменаційного процесів, університети створили власні правові норми (статути, положення). Таким чином, регулювання вищої освіти в Німеччині закріплюється на трьох рівнях.

Відповідно до поділу законодавчої компетенції між Федерацією та федеральними землями, питання освіти належать до компетенції федеральних земель. Водночас для реалізації принципу «свободи досліджень і навчання», закріпленого в частині 3 статті 5 Основного Закону ФРН, на федеральному рівні було прийнято Рамковий Закон про вищу школу – Hochschulrahmengesetz (редакція від 19.01.1999 р. із наступними змінами). У 83 параграфах цього Закону визначено загальні завдання вишів, цілі навчання та викладання, вимоги щодо порядку складання іспитів, сформульовано умови допуску до навчання; визначено правовий статус вищого навчального закладу, визначено роль студентства в університетському управлінні; встановлено відношення між законодавством федеральних земель і цим Законом.

Необхідно відзначити той факт, що, крім загального галузевого законодавства про вищу школу, землі мають ще й окремі закони та положення про юридичну освіту та складання юридичних державних іспитів. Нарешті, для системи та порядку фахового навчання та здобуття юридичної професії в Німеччині істотно значення має Закон про суддів, у якому закріплено концепцію так званого «єдиного», «повного», «уніфікованого» або «унітарного» юриста (Einheitsjurist) [2, с. 9]. Саме тому студенти-юристи в Німеччині вчать все, причому практично в рівній мірі. Пов'язано це з тим, що юрист, який пройшов повну підготовку, вважається придатним на посаду судді (Befähigung zum Richteramt), може працювати адвокатом (Rechtsanwalt) чи навіть прокурором (Staatsanwalt). Тому випускник-юрист повинен вільно орієнтуватися у всіх галузях німецького права, а отримати таку освіту в Німеччині (на відміну від Франції) можна лише в університетах (Universität). Однак як зазначають окремі автори, така універсальність випускника-юриста має досить серйозний недолік, який полягає в тому, що «насправді він не в змозі одразу розпочати самостійну практику, оскільки не володіє спеціальними навиками і знаннями».

На рівні федеральних земель діє земельне законодавство про вищу школу, яке враховує різні історичні та культурні аспекти розвитку відповідної землі та навіть її розміри, чисельність населення та кількість вишів. У земельних законах закріплюються основи вищої освіти, а також містяться деталізовані положення стосовно структури вишів і їх органів управління, статусу та правового становища студентів, порядку проходження навчання та складання іспитів, присудження академічних ступенів, платні за навчання тощо.

Порядок доступу до вищої освіти закріплено в Главі 2 «Допуск до навчання» (статті 27–35) Рамкового Закону

про вищу школу. Основний принцип доступу до освіти є таким: «кожен громадянин Німеччини в розумінні статті 116 Основного Закону має право на обране ним навчання у вищому навчальному закладі, якщо він доведе наявність потрібної для навчання кваліфікації». Надалі відповідні земельні закони конкретизують це положення. Наприклад, у Розділі III «Студенти та міжнародні студенти» (статті 42–53) Баварського Закону про вищу школу врегульовуються загальні питання підтвердження належної кваліфікації для доступу до навчання, особливі передумови такої кваліфікації, перешкоди для зарахування до вишу тощо. Водночас у цьому законодавчому акті університетам надається право конкретизувати або визначати особливі вимоги до кваліфікації вступників, що особливою мірою стосується специфічних напрямів навчання.

Найголовнішою умовою зарахування до університету є загальна «зрілість для вступу до вищого навчального закладу» (Hochschulreife), тобто наявність атестата (свідчення про закінчення) відповідного середнього навчального закладу, рівень якого надає право на вступ до вишу. Однак навіть якщо вступник має такий атестат, це ще не гарантує йому безперешкодне зарахування до обраного університету, адже кількість місць для навчання обмежена. Таким чином, може утворитися черга на вступ з великої кількості охочих, які мають рівні права й кваліфікації. У цьому разі виникає так зване «становище обмеженого доступу до навчання» в певному університеті. У такій ситуації відбувається конкурсний відбір серед кандидатів за критеріями, заздалегідь визначеними законодавством або університетським статутом чи положенням.

На умови доступу та здобуття вищої юридичної освіти в Німеччині суттєво не вплинув і Болонський процес. Порівнюючи умови доступу і здобуття юридичної освіти в Німеччині та Україні, яких поєднує Болонський процес, слід відзначити, що юридична освіта Німеччини досить критично сприймає реформування освітньої системи. Досі при здобутті юридичної освіти наголос робиться на навчанні «єдиного» юриста.

Таким чином, із впровадженням Болонського процесу в Німеччині склалася така ситуація, за якої перехід на дворівневу вищу освіту не торкнувся студентів юридичних, а також медичних факультетів. Обумовлено це тим, що класична юридична освіта в Німеччині здійснюється у формі державного іспиту – це така форма навчання, при успішному завершенні якої випускники можуть працювати в державних органах. Це одна з відмінних і сильних рис системи вищої освіти Німеччини, яку не зачепила освітня реформа.

Разом з тим, федеральне законодавство про вищу школу передбачає існування в університетах навчальних програм для здобуття ступенів бакалавра та магістра, і останнім часом університети в Німеччині пропонують цілу низку таких програм. Ступені бакалавра та магістра називають «академічними ступенями». Водночас варто зазначити, що такі програми зорієнтовані на здобуття фахових знань для діяльності лише в окремій правничій галузі і їх опанування не надає можливості обіймати певні посади.

Наслідком вище вказаних обставин є те, що в Німеччині сьогодні важко знайти студента-правника, який повністю задоволений системою юридичної освіти. Зокрема, ключовим питанням реформування системи освіти є питання форми – однорівнева (аналог української системи з інтегрованою практикою та пізньою, але широкою спеціалізацією) чи дворівнева (університетське навчання і підготівча служба-стажування) система підготовки правників [3, с. 208].

Дворівнева система діє у Німеччині більше 200 років. Однак і до неї виникає чимало претензій. Серед них зокрема: тривалість підготовки (сумарно може становити до 8 років), надмірна теоретизація університетської освіти, предметна перевантаженість, незначна міждисци-

плінарність, недостатня координованість університетської та практичної підготовки, істотне витрачання часу в період референдаріату, коштовність підготовки, яка здійснюється за рахунок платників податків. Очевидно, що реформа юридичної освіти в Німеччині незавершена й буде мати продовження. Загалом же, можна сміливо стверджувати, що нинішні трансформаційні процеси уможливають покращення системи підготовки правників.

Питання здобуття вищої освіти у Франції є одним із найцікавіших, враховуючи той факт, що саме Франція є однією з країн-ініціаторів Болонського процесу [4], одним із першочергових завдань якого є «надання вільного доступу до вищої (юридичної) освіти» [5, с. 7]. Франція продовжує сприйматися у світовому просторі як певний еталон європейської культури, де вища освіта займає значне місце в загальнодержавному освітньому просторі [6, с. 211].

Разом з тим, ситуація із доступом до вищої освіти у Франції вважається далеко не демократичною. Зокрема, починаючи ще з 1970-х рр. у Франції точиться гостра суперечка між представниками двох протилежних підходів до функціонування системи вищої освіти – між елітарною та егалітарною концепціями її організації. Історична першість належить елітарній концепції, прихильники якої Р. Арон, Ж. Фурасьє, Ж. Елюль, Є. Лабен обстоюють необхідність формування національної еліти, інтелектуально розвинених, талановитих людей для керівних державних посад, як провідне завдання вищої школи. Представники егалітарної концепції Р. Будон, Л. Кро вважають, що вища освіта повинна стати більш демократичною, здатною надати загальнокультурну, загальноосвітню й професійну підготовку всім бажаючим.

Аналіз соціальних поглядів французьких освітян та педагогічної дійсності свідчить про офіційну (де-юре) підтримку владою егалітарної концепції, а де-факто на практиці панує елітарний підхід до організації вищої освіти. Як слушно зауважує О. А. Бочарова, проблема співвідношення елітної освіти й соціальної справедливості залишається однією з надзвичайно важливих у соціології освіти Франції. Елітарність освіти підтверджується наявністю значної кількості елітних вищих навчальних закладів, вступ до яких обмежений за кількістю місць та складністю вступних іспитів, які є непосильними для більшості учнів.

Юридична освіта сучасної Франції багато в чому подібна до німецької, однак має свою специфіку. Зокрема специфікою вищої освіти Франції на відміну від Великобританії і Сполучених Штатів Америки є її різноманітність, оскільки поряд з університетами у Франції існують так звані Вищі школи (*grand l'ecole*), що забезпечують підготовку спеціалістів для сфери бізнесу, державного управління та інженерії. Вступ до Вищих шкіл відбувається за конкурсом, підготовка до якого здійснюється протягом двох років у підготовчих класах, де вимоги й програми вищі, ніж на двох курсах університету. Навчання у вищих школах є досить привабливим, оскільки гарантує високу якість освіти, а також престижну роботу після отримання диплома. Вищі школи звинувачують у тому, що вони здійснюють соціальну селекцію за елітарною ознакою, яка зустрічається на всіх рівнях освіти. Якщо порівняти нерівність при зарахуванні у Вищі школи й університети, то складається така картина: діти з родин із великим статком мають у 13 разів більше шансів на успіх, ніж діти з малозабезпечених сімей; що стосується дуже престижних шкіл, то ця цифра зростає до 24.

Не дивлячись на вище вказані пріоритетні особливості вищої школи, чільне місце в структурі вищої освіти Франції займають все ж таки університети, до яких поступають майже $\frac{3}{4}$ всіх абітурієнтів.

Університетська освіта у Франції, враховуючи особливості її правового регулювання, ґрунтується на визна-

нні автономії французьких університетів. Відповідно до ст. L711-1 Кодексу освіти Французької республіки, автономія публічних закладів вищої освіти виявляється в тому, що вони, виконуючи визначені законодавством завдання, самостійно визначають власну освітню та наукову політику в рамках національного регулювання та відповідно до своїх договірних зобов'язань. Автономія університетів виявляється в самостійному визначенні актуальних напрямків підготовки фахівців (зокрема, створення нових напрямків підготовки фахівців у межах загальної спеціальності не потребує погодження з профільним міністерством чи додаткового ліцензування місць), підвищенні відповідальності університетів за якість освітніх послуг перед приватними особами, забезпеченні самостійного (за рахунок коштів університету) фінансування переважної частини видатків університету на надання освітніх послуг та утримання персоналу університету [7, с. 260].

Основними законодавчими актами, які регулюють діяльність університетів у Франції, є Кодекс освіти, Кодекс інтелектуальної власності, Кодекс наукових досліджень, Закон від 10 серпня 2007 р. про свободи та відповідальність університетів, декрети й ордонанси тощо, а також місцеві акти: статут університету й укладені договори, які містять зобов'язання університету.

Умови доступу до вищої (зокрема університетської) освіти, а також особливості правового статусу університетів визначаються нормативно, а саме в кодексах, які регулюють сферу освіти та проведення наукових досліджень.

Вступ як процедура прийняття абітурієнта на навчання до вузу є обов'язковим і різниться залежно від категорій осіб, які мають намір вступити на факультет. Так, до прикладу, у Франції діють окремі правила вступу до університетів для її громадян та для абітурієнтів з інших країн. Правила відрізняються також залежно від року навчання, на який абітурієнт хоче вступити (або перевестися з іншого національного чи закордонного вишу). Згідно з принципом автономії, процедуру вступу визначає сам університет, проте, на відміну від української системи освіти, окремих вступних іспитів у Франції не передбачено.

Важливою передумовою для доступу до юридичної освіти є вимога про завершену середню освіту (або про диплом, який прирівнюється до неї на національному та міжнародному рівнях). Як виняток педагогічні комісії наділені правом приймати рішення про прирівняння дипломів про повну середню освіту інших країн, дипломи яких автоматично не визнаються за системою *European Credit Transfer System*.

Перевагу на вступ до французького університету мають ті кандидати, які склали найкраще досє. В цьому відношенні умови доступу до вищої освіти у Франції дуже подібні до тих умов, які діють у Німеччині. Тобто при вступі фактично відбувається конкурс досє (дипломів та оцінок) вступника. Може також проводитись усна співбесіда зі вступниками (залежно від того, на який рік навчання вступає кандидат). Однак додаткових екзаменів, які були б обов'язковими для зарахування до університету, у Франції немає. Пов'язано це з тим, що університети визнають іспити, складені під час опанування ВАС (французький аналог повної середньої освіти, але він має напрямки спеціалізації), однак для юридичного напрямку потрібно мати спеціалізацію в гуманітарній сфері, а також скласти відповідні іспити по завершенні повної середньої освіти.

Висновки. Отже, система вищої освіти у Франції є досить ефективною і може бути взірцем для наслідування. Залишаючись доступною для населення, відносно «дешевою» і прозорою, вища освіта Франції відзначається вдалою системою поточного й заключного контролю знань, реалізацією права рівного доступу осіб до всіх стадій освіти, високим рівнем знань і вмінь випускників.

Таким чином, головною особливістю німецької юридичної освіти є наявність дворівневої системи: університетського

навчання і практичного стажування (рефендаріату). Істотне значення для системи фахового навчання та здобуття юридичної професії має Закон про суддів, у якому закріплено концепцію так званого «єдиного», «уніфікованого» юриста. Саме тому юрист, який пройшов повну підготовку в юридичному виші Німеччини, вважається придатним як на посаду судді, адвоката чи навіть прокурора.

У Франції вступ як процедура прийняття абітурієнта на навчання до вузу є обов'язковим і різниться залежно від категорій осіб, які мають намір вступити на факультет. Важливою передумовою для доступу до юридичної освіти є вимога про завершену середню освіту. Перевагу на вступ до французького університету мають ті кандидати, які склали найкраще досє.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мінченко О. В. Юридична освіта в США, ФРН та Австрії: порівняльно-правове дослідження. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. Серія: Право та державне управління: науковий збірник*. Київ : Сталь, 2011. № 1. С. 103–107.
2. Войтюк І. Аналіз досвіду регулювання та стану юридичної освіти та науки в окремих європейських країнах. *Проект «Справедливе правосуддя»*. 2012. 21 с. URL: http://www.fair.org.ua/content/library_doc/FAIR_Report_Legal_Education_in_Europe_UKR1.pdf (дата звернення: 24.06.2022).
3. Бойко І. С. Підготовка юристів у сфері морського права у системі юридичної освіти. *Правове регулювання економіки*. 2013. № 13. С. 205–212.
4. Гуз О. П., Мандрик І. П. Система сучасної вищої освіти Франції. *Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Актуальні проблеми країнознавчої науки»*. 2015. URL: <https://internationalconference2014.wordpress.com/2015/12/15/> (дата звернення: 20.06.2022).
5. Тацій В. Проблеми вищої юридичної освіти в Україні: нові виклики сучасних реалій. *Право України*. 2009. № 1. С. 4–8.
6. Смужаниця Д. І. Система вищої освіти Франції: історичний досвід та сучасний стан. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Педагогіка. Соціальна робота. Ужгород: Говерла*, 2013. Вип. 29. С. 211–213.
7. Стан юридичної освіти та науки в Україні (результати досліджень). ОБСЄ. Київ: Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2009–2010. URL: <http://www.osce.org/uk/ukraine/108309?download=true> (дата звернення: 21.06.2022).